

Regionalna ekonomija – CG 01

3. REGIONALNI RAZVOJ U KONTEKSTU RAZVOJNE POLITIKE CRNE GORE

II KRITIČKI OSVRT NA RAZVOJNI KONCEPT CRNOGORSKE EKONOMIJE

- 1. Dinamične strukturne promjene**
- 2. Formirane strukturne i prostorne disproporcije**
- 3. Tranzicija i razvojna ograničenja devedesetih godina XX vijeka**
- 4. Makroekonomski trendovi tokom tranzicione recesije devedesetih**

1. Dinamične strukturne promjene

- Dinamične strukturne promjene odvijale su se prvenstveno kroz proces razvoja industrije i nepoljoprivrednih djelatnosti, a jednoj, i razvoj poljoprivrede na drugoj strani – njihove izmjene u strukturi formiranja DP/BDP kroz **proces industrijalizacije i deagrarizacije** od 50-ih godina XX vijeka do danas
- konstantno povećanje zastupljenosti sektora sekundarnih i tercijarnih, a smanjenje učešća sektora primarnih djelatnosti

Deagrarizacija

- **Deagrarizacija** (lat. „ager“ (polje, zemlja) i prefiks „de“ (odvajanje od nečeg) znači odvajanje od zemlje. Međutim to ne znači samo napuštanje sela (deruralizaciju), već deagrarizaciju shvatamo kao sveukupnost oblika napuštanja poljoprivrede kao aktivnosti i izvora dohotka
- Deagrarizacija može biti potpuna i djelimična (*part-time farmers*)

Faktori deagrarizacije

- a) **ekonomski, društveni i politički položaj poljoprivrednog stanovništva** (struktura zemljišta, raspoloživa mehanizacija, raspoloživa radna snaga, agrobudžet, dostupnost minimalnog nivoa javnih usluga, saobraćajna povezanost; nivo dohotka u poljoprivredi u odnosu na druge djelatnosti; sveukupni status poljoprivrednika u društvu),
- b) **ponuda rada u nepoljoprivrednim djelatnostima** (u poljoprivredi ostaje samo onoliko ljudi koliko ih ne mogu apsorbovati druge djelatnosti, u uslovima krize ponuda je manja, pa se deagrarizacija usporava), i
- c) **socijalno-psihološki faktori deagrarizacije** (uzroci nezadovoljstva: uslovi života na selu /težina, kontinuitet, neizvjesnost/ u odnosu na očekivanja od nepoljoprivrednog zaposlenja, težnja za socijalnom sigurnošću, status poljoprivrede kao zanimanja, itd.; zadovoljstvo: ljubav prema poljoprivredi i svijest o značaju obavljanja te djelatnosti, prepoznavanje prednosti života na selu i mana života u gradu, itd.)

- **Obim deagrarizacije** određene oblasti (O) u određenom vremenu (t) jednak je razlici broja poljoprivrednog stanovništva sa početka i kraja posmatranog razdoblja (Yat-Yao), koja se uvećava za prirodni priraštaj u tom periodu [$Xa(O,t)$] i geografski migracioni saldo poljoprivrednika u tom periodu [$Ma(O,t)$].
- $Za(O,t) = (Yat-Yao) + Xa(O,t) + Ma(O,t)$

Posljedice deagrarizacije

- **Posljedice deagrarizacije:**
  - a) **pozitivne** - smanjenje agrarne prenaseljenosti i veća produktivnost;
  - b) **negativne** (demografske, socijalne, promjena agrarne strukture i prostorne)
- 1. **Demografske posljedice:** starenje, više muškog stanovništva, selo napuštaju mlađi, dinamičniji i vitalniji stanovnici,
- 2. **Socijalne:** rušenje tradicionalne seoske strukture sela i socijano-kulturne heterogenosti sela, smanjenje broja članova domaćinstva, samačke porodice i socijalni problemi.
- 3. **Promjena agrarne strukture:** marginalizacija i gašenje individualnih domaćinstava kao proizvodnih jedinica sa rastom nepoljoprivrednih izvora dohotka, prodaja zemljišta nepoljoprivrednicima, prenamjena.
- 4. **Prostorne posljedice:** prelazak sa disperziranog na hiperkoncentrisani i povezani tip naseljenosti, migracije selo-grad, deagrarizacija ide sa depopulacijom što vodi demografskom pražnjenju prostora, zaostale depopulacione zone, problem dostupnosti i smanjenje vrijednosti osnovnih dobara u njima, itd.

Industrijski razvoj

- Elementi **industrijskog razvoja**, dominirali su tokom čitavog razvojnog perioda
- Najveći dio ulaganja u privredi odnosi se na nekoliko najvažnijih **energetsko-metalurških objekata** (HE Perućica i Piva, TE Pljevlja, Željezara, Kombinat aluminijuma) i na **krupnu saobraćajnu infrastrukturu** (jadranska magistrala, pruga Beograd-Bar i Luka Bar).
- Tako je, npr., na navedenih pet energetsko-metalurških kapaciteta i tri saobraćajnice, kao i na četiri rudnika (rudnici uglja Pljevlja i Ivangrad, Rudnici crvenog boksita - Nikšić, Rudnici olova i cinka - Pljevlja i Mojkovac) uloženo oko **4/5** privrednih investicija do kraja 80-ih godina XX v.

Dinamične strukturne promjene

- Proces **industrijalizacije i deagrarizacije** zemlje obilježio je čitav period
- konstantno povećanje zastupljenosti sektora sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, a smanjenje učešća sektora primarnih djelatnosti

SEKTORI	UDIO SEKTORA U DRUŠTVENOM PROIZVODU					UDIO U BRUTO DODATOJ VRIJEDNOSTI		
	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
Poljoprivreda i šumarstvo	42,6	31,3	17,1	11,1	14,2	12,5	9,3	9,8
Industrija	7,4	20	28,6	30,8	35,0	19,1	14,8	12,9
Gradjevinarstvo	20,1	15,9	15,6	14,7	6,8	4,3	5,9	4,6
Saobraćaj	4,5	10,8	13,3	15,2	20,9	10,5	5,6	4,5
Trgovina	21,9	18,3	22	18,7	13,4	14,1	13,5	14,5
Hoteli i restorani			7	4,5	4,7	2,8	6,0	9,2
Ostalo	3,5	3,7	4	5	3,7	36,7	45,0	44,5
UKUPNO	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

▮ Bruto dodata vrijednost dobija se kada se od BDP-a oduzmu porezi na proizvode i subvencije na proizvode.

Npr. u strukturi industrijske proizvodnje, energetska-metalurški kompleks je u 1989.g. dostigao 45% ukupnog fizičkog obima, a metalna, elektro i hemijska industrija 25%. učešće industrije u BDP danas se značajno smanjilo (12,4% BDV Crne Gore u 2012).

Investicije

- **Investicije u industrijske kapacitete:** ($a+b+c = 4/5$ ukupnih investicija)
  - a) **energetika i metalurgija** – HE Perućica i Piva, TA Pljevlja, Željezara, KAP
  - b) **krupna saobraćajna infrastruktura** - jadranska magistrala, pruga Beograd-Bar i Luka Bar
  - c) **rudnici** - rudnici uglja Pljevlja i Ivangrad, Rudnici crvenog boksita - Nikšić, Rudnici olova i cinka - Pljevlja i Mojkovac
- U strukturi DP Crne Gore u periodu 1952-1982., **investicije** su u prosjeku učestvovala sa čak 52%, ali uz velika ulaganja, dug period gradnje i nisku efikasnost ulaganja
- Sa 54% u strukturi DP u 1980. godini, investicije su u 1989.g. iznosile svega 5,4% DP.
- Istovremeno, značajno se počela koristiti inostrana akumulacije (inozaduživanje).
- **Formirana privredna struktura sporo se diversifikovala i pretežno ekonomski multiplikovala izvan Crne Gore (ex-YU prostor)**
- Cilj – saobraćajno povezivanje i izgradnja osnovnih industrijskih kapaciteta
- Ograničenje - veoma niska startna osnova za razvoj

2. Formirane strukturne i prostorne disproporcije

1. **Strukturna neuskладjenost privrede** (zaostajanje prerađivačke industrije, poljoprivrede i proizvodnje hrane, energetski deficit, niska akumulacija) - usko industrijalizovana, odveć deagrарizovana i nedovoljno razvijena ekonomija
2. Nedovoljna iskorišćenost prirodnih i stvorenih resursa
3. Nedovoljan nivo funkcionalne integrisanosti prostora
4. Neravnomjeran regionalni razvoj i demografsko pražnjenje prostora (1948 – 377.000, 2011 – 620.000 stanovnika)
5. Nepovoljne promjene u distribuciji stanovništva i strukturi mreže naselja
6. Nedovoljno razvijena društvena i tehnička infrastruktura

Početakom 90-ih godina XX vijeka definisana su tri karakteristična regiona u Crnoj Gori:

Sjeverni (kontinentalni), Središnji (industrijski) i Primorski region.

OPŠTINA	Površina km ²	STANOVNIŠTVO			gustina naseljenosti 2011 st / km ²
		Popis 2003	Popis 2011	INDEKS	
				2003=100	
SJEVERNI REGION	7.304	194.974	177,851 (-17.123)	91,3	24
	53%		32%		
SREDISNJI REGION	4,917	274.180	293.533 (+19.353)	107,1	60
	36%		45%		
PRIMORSKI REGION	1,591	143.113	148,695 (+5.582)	103,9	93
	12%		23%		
Crna Gora	13,812	612.267	620,029	99,98	44,9

Primorski region

- Relativno gusto naseljen **Primorski region** ima privredu zasnovanu na tercijarnim djelatnostima, koja je obezbjeđivala najviši DP/pc, najvišu stopu naseljenosti i najveći životni standard.
- Većina aktivnosti distribuirana je linearno duž obale, a u pretežno kontinuirano formiranim naseljima, urbani centri snažnije se ne ističu.

Opština / region	Površina km2	Broj stanovnika 1991	Broj stanovnika 2011	Indeks 2011/1991
Bar	598	34.282	42.051	1,23
Budva	122	11.538	19.220	1,67
H.Novi	235	27.006	30.866	1,14
Kotor	335	22.112	22.603	1,02
Tivat	46	11.146	14.032	1,26
Ulcinj	255	19.667	19.923	1,01
PRIMORSKI	1.591	125.751	148.695	1,18
U strukturi CG	12%	21%	24%	
CRNA GORA	13.812	591.269	620.079	1,05

Sjeverni region

- **Sjeverni region**, kao najveći, u ranoj je etapi urbanizacije i industrijalizacije, sa posebno niskim nivoom razvijenosti tercijarnog sektora.
- Poljoprivreda je, iako angažuje značajan dio stanovništva, nedovoljno razvijena, a ostali prirodni resursi nijesu dovoljno aktivirani.
- Koncentracije stanovništva su ostvarene u nekoliko urbanih centara formiranih u dolinama Lima, Tare i Čehotine, a dominirajuće planinske oblasti gube svoje stanovništvo.

		Stan 1991	Stan 2011	Index
1	AN	6.552	5.071	77,4
3	BA	37.473	33.973	90,7
4	BP	54.437	46.055	84,6
9	KL	11.044	8.381	75,9
11	MK	10.725	8.623	80,4
13	PL	15.684	13.109	83,6
14	PV	39.188	30.788	78,6
15	PŽ	5.219	3.246	62,2
17	RO	22.330	22.966	102,8
18	ŠA	3.680	2.070	56,3
21	ŽB	4.900	3.569	72,8
SJEVERNI		211232	177851	84,2
U strukturi CG		36%	29%	
CRNA GORA		591.269	620.029	1,17

53% površine Crne Gore

Središnji region

- U **Središnjem regionu** koncentrisan je najveći dio industrije, najbolje poljoprivredno zemljište i glavni centri servisa, kulture i ostalih tercijarnih djelatnosti, isključujući turizam.
- I pored znatnih ulaganja, DP/pc bio je ispod onog u Primorskom regionu, jer je veći dio investicija usmjeren na bazne, kapitalno intenzivne industrije sa niskom stopom vraćanja uložениh sredstava.
- Privreda i stanovništvo skoncentrisani su u urbanim zonama Podgorice, Nikšića i Cetinja.

		Površina	Stan 1991	Stan 2011	Index
6	CT	910	20.139	16.658	0,83
7	DG	501	14.573	18.473	1,27
12	NK	2.065	73.878	72.449	0,98
16	PG	1.441	145.696	185.953	1,28
SREDIŠNJI		4.917	254.286	293.533	1,15
U strukturi CG		36%	43%	47%	
CRNA GORA		13.812	591.269	620.029	1,17

3. Posljedice primjenjene razvojne strategije

1. Primjenjeni metod industrijalizacije povećao je DP/pc sa 50 \$ (1945) na 2300 \$ (1989)

- Značajan ali ne i dovoljan ekonomski prosperitet u poslijeratnom razvojnom periodu (preindustrijalizovana i “teška” privredna struktura)
- Navedeni glavni pravci privrednog razvoja Crne Gore bili su predodređeni pretežnim dijelom: raspoloživom sirovinsko - energetsom bazom, izgrađenim objektima infrastrukture, kapacitetima za industrijsku proizvodnju i preradu, ljudskim potencijalom, akumulativnom sposobnošću privrede, podobnošću struktura za primjenu tehničkog progresa i tehnoloških inovacija, ali i izborom i mogućnostima implementacije izabrane strategije razvoja (centralizacija makromenadžmentá⁶).

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

2. proizvodnja sredstava za reprodukciju za tržište SFRJ (visoka "interna" zavisnost)

- **Formirana ekonomska struktura**, koja je nastala kao opšte-društvena potreba razvoja SFRJ u doba donošenja investicionih odluka o izgradnji energetske i metalurške objekte, a kasnije privredne infrastrukture, tada se ispoljila - snagom objektivnog činioca - kao **graničnik razvoja** (metalurški kompleks kao intenzivni potrošač električne energije, izostanak daljih ulaganja u kapacitete za proizvodnju električne energije, tehnički sistemi koji iziskuju visoke troškove tekućeg i investicionog održavanja, niska iskorišćenost kapaciteta, latentna nezaposlenost...)
- **Glavni industrijski kapaciteti izgrađeni su radi reprodukcione potrošnje u SFRJ**, dok savremeni ekonomski sistemi protežiraju otvorenost, liberalizaciju, tj. izvoznu orijentaciju privrede.
- Drugim riječima, struktura privrede Crne Gore na pragu devedesetih (ne uključujući nova razvojna ograničenja koja će tek uslijediti), bila je **izrazito neprilagođena prema unutrašnjoj i spoljnoj tržišnoj tražnji**, što se značajno odražavalo i na deviznu poziciju Republike, sa negativnim posljedicama na mogućnost obezbjeđivanja dopunske akumulacije.

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

3. visoka zavisnost od domaćeg (YU) tržišta

- Crna Gora je, više nego bilo koja druga republika, bila upućena na tržište ostalih republika. Svoje proizvode plasirala je na tržištu drugih republika čak 48,5%, a gotovo najmanje svojih roba izvozila (svega 9,1%).

Matrica medjurepubličke robne razmjene u SFRJ (1986)

Prodavac	K u p a c							
	BiH	CG	Hrvat- ska	Make- donija	Slovenija	Srbija	Svega van matične republike	Izvoz
BiH	50,7	1.8	11.4	2.0	6.2	15.9	37.4	11.9
Crna Gora	9.5	42.4	5.2	3.6	3.2	27.1	48.5	9.1
Hrvatska	7.7	1.2	50.5	1.8	10.8	12.5	34.0	15.5
Makedonija	4.5	2.0	7.9	49.6	5.7	21.9	41.9	8.5
Slovenija	5.1	0.7	15.6	1.8	43.5	13.5	33.8	19.7
Srbija	10.6	3.6	13.5	6.0	8.8	47.5	42.4	10.1

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

4. visoka uvozna zavisnost, nedovoljna izvozna orjentisanost

- **Stepen otvorenosti 57%**
- **Sklonost robnom izvozu 18%; ukupna izvozna orjentacija (robe i usluge u DP) – 38%**
- **koeficijent uvozne zavisnosti: 0,5** (Uvoz sirovina / izvoz roba.

- 78% u strukturi robnog uvoza su **sirovine i repromaterijali**. Veoma visoka uvozna zavisnost, koju je teško supstituisati domaćom proizvodnjom. Pojedina preduzeća imala su ovaj koeficijent i preko 2.

- nesklad izmedju visoke uvozne zavisnosti, nedovoljne izvozne orjentisanosti i nedovoljne fleksibilnosti naših izvoznika (konkurentnost, brza prilagodjavanja, strategija osvajanja novih tržišta i dr.)

...Posljedice primjenjene razvojne strategije

5. **Slom prethodno primjenjenog modela centralističkog upravljanja razvojem** i sve negativne konotacije koje proces planiranja privrednog razvoja nosi is tog perioda - obesmisli su bilo kakvo kreiranje razvojne strategije u uslovima **tranzicione recesije, ekonomske izolacije, eskalacije sukoba na prostoru bivše SFRJ i rastuće neizvjesnosti**
- makroekonomsko planiranje, kao recidiv prošlosti, u potpunosti se zanemaruje; međutim, u periodu **ekonomskih sankcija**, koje su kreirale potpuno “neekonomski” tržišni ambijent, **fokus planiranja bio je praćenje analize robnih bilansa, održanje snabdjevenosti tržišta, očuvanje osnovnih infrastrukturnih sistema i jačanje socijalne funkcije države**
  - **apsurd**: mnogi ekonomski indikatori, pod kojima je propao Markovićev “Program ekonomskih reformi 1988” (realni ekonomski model za spas SFRJ), nakon tranzicione recesije devedesetih, na pragu XX stoljeća, daleko su od onih koji su bili ostvareni krajem 80-ih XX vijeka
  - **Spomenimo samo neke u 1989.g.:** DP - 1.406,9 mil \$ (DP privatnog sektora učestvovao je sa 11% u DP, a zapošljavao 5.200 od ukupno registrovanih 165.000 zaposlenih (od toga 131.500 u privredi); registrovana nezaposlenost – 46.500₁ radnika; DP/pc – 2.300\$, **2000** – DP 817 mil \$, DP/pc - 1.242 \$

suficit!

Crna Gora - Uvoz i izvoz roba i usluga u 1989.

Izvoz roba:	263,0	Uvoz roba:	172,0
KAP 138,8, Željezara 22,3 Obod 18,3 , ostali 83,6		KAP 44,8, Željezara 38,0 Obod 19,5, ostali 69,7	
prihodi od usluga^[1]:	279,6	Rashodi od usluga	77,0
- turizam ^[2] 130,0 - transport 123,6 - ostalo 26,0			
Izvoz roba i usluga	542,6	Uvoz roba i usluga	249,0

^[1]) Crna Gora je putem nerobnog sektora ostvarivala značajan suficit u razmjeni sa inostranstvom (**prihodi od turizma i pomorskog saobraćaja blizu 90% usluga**);

^[2]) 3.000 noćenja stranih gostiju (31% ukupno ostvarenog prometa)

Željezara i Obod su primjeri velikih domaćih sistema koji su bili orjentisani na plasman na jugoslovensko tržište, a sa visokom uvoznom zavisnošću i niskim nivoom konkurentnosti za bilo kakvu strategiju izlaska na inostrana tržišta

Tranzicija i razvojna ograničenja devedesetih godina XX vijeka

- **Prvo iskušenje je sama tranzicija**
- **Proces tranzicije sistema pretpostavlja:**
  1. Prelazni period
  2. Planirani paket promjena
  3. Taj proces može organizovano i koordinirano sprovesti samo država
- **Cilj: izgradnja otvorene tržišne privrede sa dominantnim učešćem privatnog vlasništva i visokim nivoom konkurencije**
- **Postepeno, tranzicija prerasta u EI!**
- **Proces tranzicije sistema podrazumijevao je realizaciju sljedećeg programa:**
  1. makroekonomska stabilizacija i kontrola,
  2. izgradnja tržišnog privrednog sistema,
  3. liberalizacija cijena i spoljne trgovine,
  4. privatizacija i prestrukturiranje i
  5. eksterna finansijska podrška

Raspad Jugoslavije i rat u okruženju

- **Drugo iskušenje:** disolucija SFRJ, secesija bivših jugoslovenskih republika – Slovenije, Hrvatske, Makedonije (1990); rat u Hrvatskoj (1991) a zatim i u BiH (1992)
- Za usko industrijalizovanu, nerazuđenu i odveć deagrarizovanu privrednu strukturu Crne Gore, naglo i potpuno prekidanje tako intenzivnih privrednih i poslovnih veza sa pomenutim jugoslovenskim republikama, veoma je poremetilo i destabilizovalo njene ukupne privredne, pa i društvene tokove (poznato je da se crnogorska privreda razvijala decenijama tako da je dominantno bila u funkciji strateških pravaca razvoja Jugoslavije, i da je preko 90% svojih strateških industrijskih proizvoda plasirala izvan sopstvenog područja)
- brojni objekti izgrađeni za tržište od 25 miliona potrošača, suočeni su sa znatno manjom tražnjom (10 miliona stanovnika SRJ, sa 1/3 njihovog dohotka u 1993.godini u odnosu na onaj iz 1989.godine).

Ekonomске sankcije, NATO intervencija

- **Treće iskušnje**: je poslije uvođenja ekonomske blokade, prvo EU 1991.godine, a potom SB UN 1992.godine.
- Po obimu mala, a po sektorskoj i granskoj strukturi nerazuđena, privreda Crne Gore je bila i ostala veoma uvozno-izvozno zavisna. Takva zavisnost se ne odnosi samo na vitalne industrijske grane, kao što su crna i obojena metalurgija, elektroindustrija, mašinogradnja, tekstilna industrija i dr., već i na pomorsku privredu, turizam, građevinarstvo, te uvoz nafte i naftnih derivata
- **Četvrto iskušnje**, koje je uslijedilo poslije višegodišnjeg negativnog dejstva medjunarodnih sankcija, svakako je i NATO intervencija na privredu i društvo SRJ

Specifičnosti ekonomskog sistema i problemi makroekonomskog upravljanja

- **Peto iskušenje**: Jugoslovenska zajednica postala je problematičan državno-pravni, politički i ekonomski okvir za realizaciju tekuće i razvojne politike u Crnoj Gori (dva talasa hiperinflacije 1993 i 1999), koja je izlaz tražila u postepenom kreiranju sopstvenih institucija, zakonske regulative, programa ekonomskih reformi i postepenom osamostaljenju u kreiranju i sprovođenju ekonomske politike (posebno u monetarnoj sferi, spoljnoj trgovini, carinskom i poreskom sistemu).

5. Makroekonomski trendovi tokom tranzicione recesije devedesetih

- Dramatično opadanje svih osnovnih pokazatelja socio-ekonomskog razvoja Crne Gore u periodu do 1994.godine, kao i njihov spori oporavak narednih godina
- **Negativni efekti:** raspada ekonomskog prostora bivše SFRJ, sankcija UN, grešaka makroekonomske politike (hiperinflacija) i NATO intervencija, na privredu Crne Gore (i SRJ u cjelini) ispoljili su se u vidu pada BDP-a, izgubljenog privrednog rasta, neostvarenog izvoza roba i prihoda od ino turizma, umanjenih doznaka i prihoda od saobraćaja, gotovo potpunog gubljenja flote pomorskih kompanija, zastoja u prilivu kapitala i novih tehnologija, rastu nezaposlenosti itd. Ovi negativni efekti su, u krajnjoj konsekvenci, uticali i na značajan pad ukupnog životnog standarda stanovništva.

DP Crne Gore 1990-2000, stope rasta pojedinih sektora, inflacija

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
DP (u mil.\$)	1259	1125	821,9	524,2	549,3	561,4	751,7	763	786	727,1	817,6
indeks DP (preth.god.=100)	-10,5	-10,6	-27,0	-35,0	4,8	2,2	33,9	1,5	3	-7,5	12,45
DP per capita (u \$)	2055	1.826	1.317	830	864	879	1.169	1.178	1.208	1.110	1.242
indeks DP/ pc	-10,7	-11,2	-27,9	-37,0	4,0	2,2	33,9	1,08	2,5	-8,1	11,8
Stope rasta ind.proizv.	-16,6	-13,2	-20,0	-43,0	-8,5	-21,3	47,6	0,3	-0,3	-7,6	3,7
Stope rasta polj. proizvod.	-1,4	6,6	-14,0	-12,4	6,7	3,6	3,9	8,9	-0,5	2,0	0,0
Stopa - šumarstvo	-17,3	-12,2	14,0	-25,0	26,7	9,5	-11,4	-29,3	-8,5	8,5	21,5
Stopa rasta – građevin.	-17,2	-5,8	-25,2	-22,9	-3,9	-8,9	4,8	-17,9	-8,9	-6,5	-6,3
Stopa rasta saobraćaja	12,6	-14,8	-27,6	-60,1	-12,5	-5,7	190,4	12,8	26,6	-24,3	34,9
Stopa rasta turiz. i ug.	-6,0	-46,1	-45,4	17,5	35,5	-3,8	9,2	4,4	-5,2	-55,4	56,6
Stopa rasta u trgov. nm	-7,0	-16,9	-61,2	-88,5	71,9	35,6	13,2	12,5	-13,8	18,7	7,8
Cijene na malo	622	116	9972	hip.	0*	79,8	82,4	20,0	27,6	60,1	24,8

- 2000. - nivo DP predstavlja 60% DP ostvarenog u 1989., ali je u tom DP sada već oko 37% DP privatnog sektora privrede

- u 2000.g. u odnosu na 1989.g. industrijska proizvodnja realizovana je na nivou od svega 43,5% onog iz 1989.g. (jedino elektroprivreda bilježi rast od 8%), poljoprivreda 96,3%, šumarstvo 64,5%, građevinarstvo svega 25,7%, saobraćaj 74,5%, trgovina 29,8%, turizam i ugostiteljstvo 26,5%.

- Oporavak se odvija veoma sporo

Zaposlenost, nezaposlenost i prosječna zarada

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Zaposl. u privredi (000)	127,9	112,7	104,3	98,6	97,7	93,1	92,4	85,6	84,4	80,4	77,7	76,6
Zaposl. u neprivredi (000)	31,4	30,1	29,3	30,3	31,1	32,2	32,7	33,8	34,1	34,9	36,1	37,5
Ukupno-privr.,nepriv. (000)	159,3	142,7	133,5	130,9	128,7	125,3	125,1	121,2	118,2	115,3	113,8	114,1
Zaposl. u privatnom sektoru (000) ^[2]	10,2	12,4	16,5	17,0	20,1	21,9	21,9	23	25	26	28,9	30,0
Uk. broj nezaposlenih(000)	53,7	61,4	64,6	63,5	56,8	56,6	60,7	64,8	68,9	79,8	81,1	80,6
Odnos nezaposlenih i zaposlenih	31,7	39,6	43,0	43,5	38,1	38,5	41,3	45,5	48,0	56,5	56,8	56,1
prosječna zarada (DM)	-	-	-	-	108	126	188	226	194	152	188	218,0
broj penzionera	74,2	81,3	71,0	71,5	72,6	74,6	78,6	80,8	81,9	83,6	85,0	86,3

^[2]) Zbirno uzeti zaposleni u MSP, u radnjama i vlasnici radnji;

U 2000.g. - 28.871 zaposlenih u privatnom sektoru (20.069 u privatnim preduzećima, 8.802 u radnjama);

Privatni sektor već kreira preko 35% BDP (procjena)

Pokazatelji uvoza i izvoza u Crnoj Gori 1990-2000

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Izvoz (u mil.\$)	516	320,5	234,4	216,3	85,2	82,6	151	199,3	284,4	226	259,3
Stope rasta izvoza	-7,4	-37,9	-26,9	-7,7	-60,6	-3,1	82,7	32,1	42,6	-204	14,5
Izvoz u % od DP	40,9	28,5	28,5	41,3	15,5	14,7	20,0	26,1	36,2	31,1	31,7
Uvoz (u mil.\$)	278	260	245	184	87	130	278	326	375	390	396
Stope rasta uvoza	11,9	-6,7	-5,6	-24,8	-52,8	49,7	114	17,1	15,1	4,0	1,4
Uvoz u % od DP (uvozna zavisnost)	22,1	23,1	29,9	35,2	15,8	23,2	37,1	42,8	47,8	53,8	48,4
pokrivenost uvoza izvozom	185	123	95	117	97	63	54	61	75	58	65
uvoz i izvoz u DP (otvorenost privrede)	63,0	51,6	58,4	76,5	31,3	37,9	57,1	68,9	84,0	84,9	80,1

Izvoz sirovog aluminijuma predstavljao je blizu 90% u strukturi izvoza roba; ostalo: otpaci i ostaci od bakra i aluminijuma, sirove govedje kože, rezana drvena gradja i elementi za namještaj, vino, pivo, proizvodi crne metalurgije i dr.

Proizvodi više faze prerade imaju mnoge veće prepreke za (povratak) proboj na Svjetsko tržište

Koordinacija ekonomske politike

- **Nejasan okvir markoekonomskog upravljanja razvojem i izostanak koordinacije ekonomske i razvojne politike** na nivou Federacije, odnosno između njenih članica, kreirao je dodatne probleme u funkcionisanju unutrašnjeg tržišta
- **Robni promet**, "polugranični" režimi, administrativna ograničenja, problemi sa platnim prometom), usporavanje priliva neophodne eksterne finansijske podrške, otežano komuniciranje sa međunarodnim ekonomskim i finansijskim organizacijama, otežano funkcionisanje i ulaganje u aerodrome u Crnoj Gori, ulaganje u održavanje željezničke infrastrukture, otežanu realizaciju teško obnovljenih aranžmana sa tur-operatorima (neusaglašeni vizni režimi), itd.

Efekti tranzicione recesije

- **smanjenje obima ukupne privredne aktivnosti i realizovane proizvodnje**
- **visoka nezaposlenost, smanjenje zaposlenosti, razorno dejstvo inflacije i pogoršanje strukture i obima ukupnog uvoza i izvoza**, tj. negativan spoljnotrgovinski bilans (problemi u pogledu eksterne likvidnosti, tekućeg plaćanja uvoza, što se posebno odražavalo na snabdijevanje energentima).
- **Pad životnog standarda** - 20% ispod linije siromastva, 50% u zoni ekonomske ugroženosti
- **Pad društvenog standarda** - zdravlje, obrazovanje, stanovanje, kultura
- Tranziciona recesija manifestovala se i u **pogoršanju socijalne sigurnosti građana, urušavanju sistema vrijednosti**, uz porast kriminala i korupcije u društvu, kao i porast sive ekonomije